

В І Д Г У К

про дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
С. М. Лутава «Лексико-семантичне поле локусів сучасної української
літературної мови». – Вінниця, 2019. – 449 с.

Проблема вивчення лексико-семантичної структури різних сегментів лексики сучасної української літературної мови, незважаючи на численні дослідження, завжди актуальна та чекає нових наукових розвідок. Рецензоване дисертаційне дослідження Світлани Миколаївни Лутава «Лексико-семантичне поле локусів сучасної української літературної мови» займає почесне місце у цьому ряду, адже цю роботу присвячено комплексному підходові до лексико-семантичної структури номінацій простору в сучасній українській літературній мові. Дисертаційне дослідження представляє собою наукову працю, у якій детально проаналізовано сутність номінацій простору, для яких молода дослідниця запропонувала термін «локус».

Простір як одна з фундаментальних категорій мислення став об'єктом пізнання від світоглядних учень Аристотеля, Платона, Сковороди до сучасних лінгвістичних досліджень на рівні словотвору, лексикології, фразеології, діалектології та граматики сучасної української літературної мови. Проте, як зазначає дисертантка, існує потреба у внесенні «коректив і уточнень до існуючих диференціацій окремих ділянок лексико-семантичної парадигми локусів у зв'язку з потребою їх узгодження в цій системі відповідно до головних ідентифікаційних і функціональних характеристик позначуваних просторових об'єктів» (с. 23).

Саме тому метою дисертаційного дослідження є «встановлення й аналіз комплексної лексико-семантичної структурної організації локусів (іменників, які представлені загальними назвами) сучасної української літературної мови і визначення її специфіки» (с. 24).

Задля досягнення поставленої мети, дисертантка створила картотеку локусів, що налічує близько 9 тис. слів і словосполучень, дібраних із реєстрів історичних і сучасних словників тлумачного типу – від «Словаря української мови» (1907–1909) Бориса Грінченка до академічного тлумачного «Словника

української мови» в 11 томах та опублікованих томів нового академічного тлумачного «Словника української мови» в 20 томах. Важливо, що саме обрання фундаментальних лексикографічних праць тлумачного типу забезпечило повноту та репрезентативність дисертаційного дослідження.

Щодо структури дисертації, то вона є чіткою: робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (486 позицій), списку лексикографічних джерел та джерел ілюстративного матеріалу, їхніх умовних скорочень (111 позицій) і семи додатків. Загальний обсяг дисертації становить 449 с., з них основний текст – 180 с., бібліографія (списки наукових та ілюстративних джерел) – 58 с., додатки – 195 с.

У «Вступі» відображено усі необхідні структурні елементи: короткий огляд вивчення аналізованої проблеми, сучасний стан її опрацювання, обґрунтування теми, актуальності запропонованого дослідження, вказано на його зв'язок з державними науковими програмами; чітко сформульовано мету та завдання дослідження, визначено об'єкт і предмет вивчення, окреслено джерела фактичного матеріалу, методи дослідження та мотивація доцільності застосування кожного з них; вказано на теоретичне та практичне значення роботи, визначено наукову новизну; подано відомості про публікації (усього 12 одноосібних публікацій автора, із них 7 статей в наукових фахових виданнях України, 2 статті у фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз, 1 стаття у закордонному фаховому виданні, що входить до міжнародних наукометричних баз, 2 статті апробаційного характеру) та апробацію результатів дослідження (8 наукових конференцій, на яких виголошено наукові доповіді). Важливо, що у кінці кожного з трьох розділів є посилання на авторські статті, у яких викладено основні положення відповідного розділу.

Перший розділ «Загальні особливості структурної організації ЛСП локусів. Лінгвістичне осмислення термінопоняття «локус» у межах понятійної категорії просторовості» містить огляд різних підходів до осмислення просторовості у мовознавстві відповідно до конкретних мовних рівнів. Здійснюючи аналіз, дисертантка зазначає низку невирішених в лінгвістиці

теоретичних і практичних питань, пов'язаних із аналізом цієї лексики, та обґрунтовує потребу в створенні єдиного терміна на її позначення – «локус».

Особливу увагу заслуговує підрозділ 1.2 «Критерії виявлення й диференціації лексики з просторовою семантикою в сучасній українській літературній мові (ідентифікаційні та диференційні ознаки)», у якому дисертантка скрупульозно проаналізувала погляди багатьох науковців з метою визначення сутності лексики з просторовою семантикою, її ідентифікаційних та диференційних ознак, основних характеристик просторового плану змісту, критеріїв класифікації досліджуваних номінацій. У результаті лексику з просторовою семантикою дослідниця пропонує розподіляти «відповідно до ознак розпізнавання, організації простору та розташування (диференціації матеріальної / віртуальної субстанції за характеристиками реального / умовного, індивідуального / соціального, природного / соціокультурного маркування, з урахуванням типу простору, відповідно до площинної й об'ємної трихотомічних локалізацій: надземний, позаземний світ / наземний, земний світ / підземний світ; свій світ / проміжний світ / інший, чужий світ; універсальної просторової дихотомії: внутрішній світ / навколишній світ)» (стор. 56).

Констатуючи багатоплановість реалізації просторовості та розглянувши різні терміни на її позначення, а також підходи до наукового вивчення, С. М. Лутова зауважує, що у дослідженнях домінує, як правило, тематичний підхід «(переважно певного фрагменту простору), у якому, здебільшого, не виокремлюють лексику за частиномовною ознакою й організовують її за структурою, у якій назви місця, простору рідко ідентифікуються» (стор. 72-73). Далі дослідниця вводить таку дефініцію на позначення найменувань просторовості: «Локус (від лат. *lōkus, i, m. (plur. loci та loca)* «місце»; «країна»; «розташування», «стан») – це номінація, що позначає узагальнені / конкретизовані об'єкти / образи фізичної / ідеальної просторової дійсності» (с. 73). Як обґрунтовано зазначено в дисертації, ці образи та об'єкти мають центр та периферію, межі, точки та шляхи контактування; наповнені речами, істотами, явищами, подібними до себе за природою об'єктами-частинами, які

структурують, орієнтують, означають, конституюють, спеціалізують об'єкти ціле і диференціюють просторовість на простір-вміщення та простір, що оточує; мають локалізацію і внутрішню диференціацію відповідно до абсолютних та умовних параметрів орієнтації відносно гео-, геліо-, аква-, атрибуто- та антропоцентричності оцінки та ін.

Наголошуючи на таких особливостях просторової семантики, як багатозначність, образність, поліінформаційність, Світлана Миколаївна зважено підійшла до вибору методології та основних принципів дослідження лексико-семантичної структури локусів сучасної української літературної мови (с. 59-72). Саме метод лексико-семантичних полів, описовий метод, метод суцільної вибірки, елементи компонентного аналізу та елементи кількісних підрахунків стали визначальними у рецензованій дисертації. На думку дослідниці, субстанціальність як семантична характеристика найповніше передається у лексико-граматичному класі іменників. І запропонована у першому розділі дослідження методика передбачає розгляд специфіки лексико-семантичної структури локусів сучасної української літературної мови у ЛСП як макроструктурі та в мікрополях, у ЛСГ і в дрібніших структурних їх рівнях.

У другому розділі **«Структурно-семантична організація ядерної частини ЛСП локусів сучасної української літературної мови»** докладно описано етапи дослідження та здійснено комплексний аналіз структурної організації ядерної частини ЛСП локусів сучасної української літературної мови. У такий спосіб визначено ядерну та позаядерну (дифузну та периферійну) зони ЛСП локусів сучасної української літературної мови. До зони ядра ЛСП локусів зараховано мікрополя **«Узагальнена назва простору»** й **«Терапростір»**, «оскільки конститuentи першого несуть семантику, що абстраговано від дійсності експлікує різні світоглядні властивості простору, а план змісту номінацій, які формують друге, найповніше експлікує різноманітну просторову дійсність, безпосередньо пов'язану з людиною та виражену основними формами земної реальності у свідомості мовців» (с. 112).

Цікавими є статистичні результати проведеного дослідження. Так, зазначено, що до мікрополя «Узагальнена назва простору» належать локуси з узагальненою просторовою семантикою (423 од., 6% ядра) (напр.: *простір, обшир*), а до мікрополя «Терапростір» (6694 од., 94% ядра) – локуси із семантикою різних конкретних форм простору, що представляють поверхню землі в горизонтальному площинному та об'ємному вертикальному вимірах відповідно до антропоморфного сприйняття світу мовцями (напр.: *хата, дворище, плоскогір'я*). У свою чергу, в мікрополі «Терапростір» дослідниця виділяє ЛСГ «Приміщення», «Територія» і «Територіально-будівельний комплекс», до яких належить 24 ЛСПГ, диференційовані на мікрогрупи різного рівня ієрархії.

Детальний поділ мікрополів ядра ЛСП локусів на структурні рівні різного ступеня складності створює комплексне бачення цієї лексико-семантичної парадигми в контексті більшої структури.

Слушно також помічено, що однією з особливостей структурованості ядерної частини ЛСП локусів є можливість деяких груп вступати між собою в парадигматичні зв'язки. Дисертантка виявляє зони перетину структурних рівнів у межах ЛСП локусів, які утворюють конституенти ядерної його частини: «Переважає більшість випадків перетину між структурними частинами ядра ЛСП локусів відбувається в межах ЛСП. У синтагматичному контексті семантика конститuentів мікрополя «Узагальнена назва простору» стає конкретнішою, їх часто образно вживають на позначення різних просторових реалій. Тому лексичні одиниці, що належать до нього, активно входять до ділянок перетину з усіма структурними рівнями ЛСП локусів» (с. 115). Серед причин такого накладання дослідниця вважає еволюційний розвиток ідеї простору від простішого до складнішого, а також існування асоціативних зв'язків між семантикою об'єктів різних типів простору, тісний зв'язок деяких різних галузей людської діяльності і головне – полівалентність семантики кожної лексичної одиниці.

Варто наголосити, що наукову цінність результатів, представлених у другому розділі дисертації, становить власне виявлення нових структурних рівнів досліджуваної лексики: «Узагальнена назва простору», деякі рівні мікрополя

«Терапростір» (ЛСМГ-I «Площадка», ЛСМГ-II «Одиниця умовного територіального поділу», «Територіально-будівельний комплекс», – а також новий погляд щодо класифікації уже відомих у лінгвістиці груп найменувань простору.

Третій розділ «Позаядерна зона ЛСП локусів сучасної української літературної мови» присвячено детальному аналізу граничних, перехідних явищ ЛСП локусів сучасної української літературної мови. У позаядерній зоні дослідниця виділяє три мікрополя: «Універсум» (зона дифузії); «Медіальний простір», «Віртуальний простір», «оскільки в конститuentах цих структурних рівнів досліджуваної лексико-семантичної парадигми просторовість у плані змісту виражена більше імпліцитно, але не настільки, щоб заперечити просторовий статус позначуваного об'єкта» (с.183.), «також маргінальність указаних ділянок ЛСП локусів зумовлена їх слабкою структурною розвиненістю і в деяких випадках меншою, порівняно з ядерною частиною, кількістю лексичних одиниць» (с.183).

Заслуговує на увагу дослідження мікрополя «Віртуальний простір», що репрезентує особливий вид простору уявної альтернативної субстанції, який існує в людському усвідомленні паралельно з оречевленою дійсністю. Дійсно, лексика на позначення віртуальності поки ще мало вивчена в україністиці, а її об'ємність заслуговує на окреме дослідження, тому С. М. Лутава обмежується наведенням прикладів номінацій віртуального простору комп'ютерних технологій. Дослідниця робить обґрунтовані висновки про значну міру образності локусів на позначення віртуального простору: «У результаті процесів метафоризації, метонімізації лексичного складу сучасної української мови номінації матеріальних просторових об'єктів набувають нового змісту, згідно із задумом творця умовного уявлюваного світу. Особливістю локусів на позначення віртуального простору є також і те, що існування більшості з них залежить від специфіки текстів, у яких вони фігурують» (с. 179). У висновках до третього розділу дисертантка стверджує, що маргінальні рівні ЛСП локусів сучасної української мови значно менше розвинені, ніж ядро.

Окремо варто зацентувати увагу на шести додатках, поданих після основного тексту розділів, а саме: Додатку А. Лінгвістичний аналіз матеріалів

дисертаційного дослідження, що стосується деяких структурних частин ЛСП локусів сучасної української літературної мови; Додатку Б. Тематичний словник локусів сучасної української літературної мови (фрагмент); Додатку В. Схеми ЛСП локусів сучасної української літературної мови; Додатку Г. Зони накладання в ЛСП локусів сучасної української літературної мови; Додатку Д. Схеми віртуального міфологічного простору, вираженого в локусах сучасної української літературної мови; Додатку Е. Діаграми кількісного співвідношення структурних частин ЛСП локусів сучасної української літературної мови. Цей матеріал є невід'ємною частиною дисертації. З одного боку, задля стрункості викладу матеріалу дисертантка, щоб не обтяжувати основні розділи, детальний опис мовного матеріалу виносить у додатки, а з іншого – ці додатки стають унаочненням отриманих результатів.

Позитивно оцінюючи науковий рівень дисертаційного дослідження, обґрунтованість наукових висновків та пропозицій, необхідно зазначити кілька зауважень. По-перше, попри те, що додатки значною мірою увиразнюють результати дослідження, дуже бажано було б подати невеличкі коментарі до схем та діаграм у Додатках В, Г, Д. По-друге, Додаток Б, у якому наведено фрагмент тематичного словника локусів сучасної української літературної мови, містить словникові статті, реєстрові слова якого наведено без наголосів. Українська ж лексикографічна традиція виробила правило подання реєстрових слів із наголосами. По-третє, лінгвістичний аналіз із Додатка А все ж доцільно було б подати в основному тексті дисертації, адже цей матеріал і за формою, і за змістом підсилив би відповідні розділи.

І наостанок, зауваження-рекомендація. Аналіз лінгвістичних одиниць, які характеризуються багатопараметричністю, було б доцільно представити у формі лексикографічної бази даних (ЛБД) як оптимальної форми для проведення різнопланових лінгвістичних досліджень. Адже наукові результати, отримані дисертанткою, цілком можна представити як ЛБД локусів сучасної української мови.

Підсумовуючи, констатуємо, що Світлана Миколаївна Лутава подала до захисту оригінальне завершене наукове дослідження, в якому отримано нові науково

обґрунтовані теоретичні та практичні результати щодо вивчення просторовості в лексичній семантиці сучасної української літературної мови. Дисертантка глибоко з'ясувала суть досліджуваного матеріалу та комплексно й системно репрезентувала локуси сучасної української мови. Дисертаційний виклад характеризується добре продуманою структурою, чіткістю, конкретністю, ясністю та аргументованістю. Висловлені в ході аналізу зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації, в якій отримано науково обґрунтовані результати, що мають не лише теоретичне, а й важливе практичне значення. Вони з успіхом можуть бути застосовані в лексикографічній практиці для укладання словників сучасної української літературної мови, для створення автоматизованих систем опрацювання природномовних текстів, а також в наступних дослідженнях з лексикології та семасіології української та слов'янських мов, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, у практиці викладання курсів та спецкурсів із лексикології та семасіології.

Основні результати дослідження достатньо повно висвітлено в публікаціях у фахових виданнях. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Отже, дисертаційна робота «**Лексико-семантичне поле локусів сучасної української літературної мови**» цілком відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її автор *Лутова Світлана Миколаївна* заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент
кандидат філологічних наук,
вчений секретар Українського
мовно-інформаційного фонду
НАН України

Н. М. Заїка — Н. М. Заїка

